

Communicating awe: Media memory and Holocaust commemoration

Oren Meyers, Eyal Zandberg & Motti Neiger. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, 185 pages

ז'רום בורדון*

תרגום לעברית: ברק בר-זוהר

הספר הוא מסמך מעניין מאוד ומנוסח היטב, העוסק בסיקור יום הזיכרון לשואה ולגבורה (יום השואה) בישראל. ספר זה עשוי לשמש מקור חשוב לחוקרים העוסקים בתחומי תקשורת, זיכרון ושואה בחברה הישראלית. כמו כן יש בו עניין לחוקרים הבוחנים את הדרכים שבהן חברות מערביות מעצבות ומנחלות את הזיכרון של אירועי טראומה קולקטיבית בולטים.

בפרק הראשון, המתמקד בעיתונות המודפסת, מוצג ניתוח של שמונה יומונים עבריים, משנות החמישים המוקדמות ועד שנות התשעים של המאה העשרים על רקע מאבקים פוליטיים בין תת קבוצות בחברה הישראלית היהודית. פרק זה עוסק לא רק בטקסטים אלא גם בבחירת העיתונאים והכותבים שלהם הוענקה סמכות לסקר את יום השואה. קטגוריה זו הבליטה, בעיקר בעשור הראשון שלאחר הקמתה של מדינת ישראל, מגמה של "זיכרון ללא זוכרים". קרי מדברים על השואה, לא מתארים אותה באופן ישיר. מסקנת פרק זה חשובה: כל העיתונים, מלבד **הארץ והמודיע**, הציגו את השואה כטראומה וכאיום הממשיכים להתקיים כאן ועכשיו.

בפרק השני מוצע ניתוח לוחות השידורים והשירים בתחנות רדיו ישראליות. הפרק מבוסס על ניתוח השירים ששודרו ברשות השידור מ-1993 ועד 2002. מנקודת המבט של חקירת תרבות מדובר בהסתכלות מקורית מאוד, שכן העיסוק בטקסט המשודר ברדיו אינו זוכה, על פי רוב, לחשיבות גבוהה בהשוואה לעיתונות הכתובה ולטלוויזיה. החוקרים מצביעים על יצירת "מצב רוח לאומי" על ידי שידור שירים מסוימים. השירים מאופיינים במקצב אטי ושקט ובליריקה המתארת עצב, רומנטיקה ופואטיקה. עם זאת, מאורעות השואה כמעט ולא מוזכרים. אם לא די בכך, השירים הם בעברית, ולא ביידיש שהייתה מקובלת בקרב יהדות אירופה. הסמכות שהוענקה למבצעים מתבססת על הפופולריות ועל מוצאם של היוצרים, שברובם הם אשכנזים. מעניינת במיוחד ההתייחסות ללוח השידורים של תחנות הרדיו האזוריות, שביטא גיוון גאוגרפי מסוים. למשל, רדיו תל אביב התיר השמעה של שירים לועזיים שקטים.

* פרופ' ז'רום בורדון (jerombourdon@gmail.com) הוא מרצה בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל אביב.

הפרק השלישי מוקדש לניתוח לוחות השידורים של ערוץ 1 וערוץ 2 מ-1994 ועד 2009 בשעות 19:30 עד חצות. המחברים משווים בין לוח השידורים בעת שגרה לבין לוח השידורים ביום השואה. בדומה לרדיו, חלק מהתכנים נחשבים מתאימים ליום השואה: סרטי תעודה, חדשות ושידורים ישירים מטקסים ממלכתיים. חלק מהתכנים מושמטים מסדר היום. לדוגמה, תכניות מציאות ובידור. עם זאת, ערוץ 2 ממשיך לשדר סדרות דרמה. נראה שערוצי הטלוויזיה נוטים להידמות זה לזה ביום השואה או, לחלופין, ערוץ 2 עוטה גלימה ממלכתית ו"מיישר קו" עם ערוץ 1 הציבורי. מלבד סרטי תעודה כמעט אין תכנים זרים ביום השואה. באופן בולט הקורבנות ביום זה הם, רובם ככולם, יהודים והשואה משויכת לעם היהודי בלבד. לסיכום פרק זה מסכמים מאירס, זנדברג ונייגר שהטלוויזיה מציעה הזדמנות להשתתף בטקס של "אבל קולקטיבי" יהודי וקונסנזואלי.

הפרק הרביעי מוקדש לניתוח ראיונות עם אנשי מקצוע הלוקחים חלק בהפקה, בעריכה ובשידורי יום השואה בתקשורת. שוב, שאלת הסמכות משמשת קו מנחה בעלי זיקה לשואה, בעיקר ילדי ניצולים, ממלאים תפקידים מרכזיים בקרב "מתווכי השואה" (ביטוי שלי, ז"ב). בפרק זה בא לידי ביטוי שלל ניגודים. למשל, באופן פרדוקסלי חלק מהמפיקים מעידים כי כדי למשוך את תשומת לבם של הצופים לתכנים המתארים את השואה מוטב לא לשדרם ביום השואה עצמו. כמו כן, דעה שאינה נשמעת לעתים תכופות בפומבי גורסת כי יום השואה פוגע ברווחים של ערוץ 2, שאינו יכול לשדר פרסומות. לא זו בלבד, הפרק מספק דיון מעניין בנושא "תחימת יום השואה", דהיינו הדרך שבה ערוצי החדשות מכריזים על כניסה לריטואל האבל הציבורי ועל היציאה ממנו. מערכות חדשות נמצאות, לאמתו של דבר, במצב פרדוקסלי. מחד גיסא הן אמורות לעסוק בנושאים אקטואליים ולדווח על התרחשויות בהווה. מאידך גיסא ביום השואה הן נדרשות לעסוק בעבר. לפיכך הן מתמקדות "יותר בדרכים העכשוויות בהן זוכרים את העבר" (עמ' 142).

הספר מציג השלכות תאורטיות מעניינות, אם כי לא חדות לחלוטין. הוא אינו מתבסס על תשתית תאורטית יחידה. החל בשם הספר ובמשפט הפתיחה נדמה שהספר מתיימר לשדר נקודת מבט פונקציונלית וישירה: "כיצד יכולה חברה לתווך יראת-כבוד (Awe)? כיצד ניתן לתווך אירוע המבטא קיצוניות חברתית-היסטורית-רצחנית באופן אינטליגנטי ומשמעותי" (עמ' 1)? במבוא הכותבים מחברים בין הגותו ועבודתו הסוציולוגית של אמיל דורקהיים לבין ניתוח סיקור יום השואה במדיה הישראלית כריטואל תקשורתי. עם זאת הספר אינו טוען כי התקשורת מתווכת יראת כבוד ואינו מציע ניתוח של ריטואל תקשורתי מרכזי גרדא. הוא עושה גם יותר ופחות, בדרך מלאה במתחים ובסתירות. ברגעים מסוימים הספר מתרחק מהמסגרת הפונקציונלית ומהתפיסה של יום השואה כריטואל, ומציע פרשנות להליך התקשורתי של יום השואה על בסיס הקטגוריות הפסיכואנליטיות של החצנה (acting out) ועיבוד (working through) בעקבות דומיניק לה קפרא (La Capra). המחברים סבורים כי התקשורת נוטה להציג את ההיסטוריה הטראומטית כמתרחשת מחדש, "עד כדי כך שהעבר, ההווה והעתיד מצטיירים כבלתי-ניתנים להפרדה", בניגוד להתעמתות עם טראומה קולקטיבית, כפי שמצוטט מלה קפרא, אשר "מרמזת על האפשרות לנקודת מבט שיפוטית [...] שמנמקת, שואלת שאלות רפלקסיביות ומניעה לפעולה" (עמ' 154). עם זאת, הרעיונות הללו אינם מובהרים דיים בטקסט המנותח או באופן תאורטי בקשר להתקבלות. המתודולוגיה עצמה מגבילה כאן את הכותבים, שכן החצנה

ועיבוד הן תפיסות פסיכואנליטיות המיושמות, על פי רוב, בידי פסיכותרפיסט המנתח מטופל ייחודי. יש בעייתיות בניסיון להשתמש בהחצנה ובעיבוד בהקשר לזיכרון קולקטיבי לאומי. כאלטרנטיבה אפשר היה להיעזר בקבוצות מיקוד, בניתוח שיח תכניות אירוח ובראיונות עומק. מעבר לכך לא כל התכנים התקשורתיים המוצעים בספר מתאימים לניגודיות שבין החצנה לעיבוד. כמו כן לא ברור אם המושגים הללו מתאימים לניתוח מוסיקה, המשמשת ייצוג סנטימנטלי כללי של השואה. דרושה התעמקות נוספת.

המאבק הפוליטי על עיצוב הזיכרון, קרי התשתית התאורטית הנדונה בספר, הוא להערכתו רלוונטי מאוד. הפרק הראשון, בעיקר, והשני, עשירים בניתוח המתח וההנגדה הגלומים בעיצוב הזיכרון. כמו כן, הפרק הרביעי מציג הן קונסנזוס חברתי (למשל, השואה כאירוע מכונן ומרכזי בזהות הישראלית ומדינת ישראל כתשובה לרדיפת יהודי אירופה ורציחתם), ומכאן הענקת סמכות לעדויותיהם של ניצולי שואה הגרים בישראל (עמ' 152), והן שסעים בין אשכנזים למזרחים. אפשר היה להתעמק ולתהות על קבוצות חברתיות שהודרו או שלא הוזכרו בתקשורת. אנשים המזוהים עם העדה המזרחית, למשל, היו במצב מסובך: כיצד מתמודדת אוכלוסייה שבה מארצות ערב עם אירוע המזוהה עם יהדות אירופה? בהקשר זה הספר מזכיר פעם אחת שבה שודרה מוסיקה מזרחית בתחנות רדיו אזוריות. יתר על כן, חמישית מאוכלוסיית ישראל, שמונה כידוע ערבים ישראלים, נחשפים לזיכרון קולקטיבי שאליו אין להם קשר, עמו הם לא מזדהים ולו הם מתנגדים. אם לא די בכך, לעתים היחס אל ערביי ישראל הוא כאל אויבים והם נמשלים לנאצים בני זמננו. ישנה רק התייחסות אחת לערבים במאמר מ-1988 בעיתון **הארץ**, לא הרבה עבור העיתון היחיד שעל פי הספר, "בעקבות נוקט בקו ביקורתי ורפלקטיבי בעודו עוסק בשיח הישראלי ביום השואה" (עמ' 42). מה קורה לקהלים האלה? מה קורה למיעוטים יהודיים אחרים?

ניתוח מאבקים פוליטיים על זיכרון קולקטיבי במדיה יכול להתבטא בהסתכלות פסיכואנליטית בטרואמה הלאומית. הצגת "טרואמה כזהות" עלולה למנוע חשיבה ביקורתית רפלקטיבית. יתר על כן, היא מבודדת וממדרת אינדיווידואלים שאינם מרגישים חלק מההיסטוריה של השואה המשודרת ומיוצגת מדי שנה, ומדגישה פעם אחר פעם את הסכנות האורבות לעם היהודי, כדברי הפוליטיקאים. פרופסור מזרחי מאוניברסיטת תל אביב, שגדל בקרב משפחות ניצולים, סיפר לי על המסתורין שאופף את חייו כאשר ציין בחצי חיוך שהוא סובל מ"קנאת שואה" (envy Shoah). אבל זה נושא לספר אחר...